

Стабільність електоральної географії великих міст

Кирило Черкашин,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології

Донецького національного університету

У статті демонструється, що одним з найважливіших факторів, які визначають закономірності електоральної географії (реалізованої поведінки виборців) великого міста, є фактор „Центр – Периферія”. Залежно від нього райони за підсумками голосувань постійно формують стабільний рейтинг, у якому кожний район посідає своє визначене місце. Вплив фактора „Центр – Периферія” зумовлений різною часткою на цих територіях виборців, що цікавляться політикою і добре на ній знаються. Істотне фальшування підсумків голосувань відбивається в рейтингу районів і може бути виявлене на основі аналізу електоральної статистики.

Щодо проблеми стійкості політичних переваг виборців у науковій спільноті (в українській зокрема) домінують два погляди, причому цілком протилежні. Згідно з першим політичні пріоритети виборців у досить високому ступені нестійкі, рейтинги політичних сил та їх лідерів піддаються постійним та істотним коливанням. Тобто виборці легко переорієнтовуються від підтримки однієї політичної сили до підтримки іншої. Представники іншого погляду акцентують увагу на стійкості поведінки електорату і, зокрема, на наявності стабільних закономірностей голосування виборців на певних територіях [1].

Такі погляди обумовлюються різними науковими підходами: „полстерівським” („опитувальним”), який головну увагу звертає на вимірювання коливань рейтингів кандидатів [2], і електорально-географічний („екологічний”), що акцентує увагу на стабільних територіальних закономірностях голосування. Кожний з цих підходів має свої особливості (докладніше див. [3 – 4]).

В Україні опитувальний підхід до вивчення поведінки виборців явно домінує. Але, незважаючи на це, не можна сказати, що українські соціологи-прикладники (полстери) досягнули „видатних” успіхів у вивченні

електоральної поведінки. Приклад останніх виборів-2007: фактично всі провідні соціологічні структури України за результатами своїх передвиборчих опитувань пророкували перемогу „антипомаранчевим” силам, однак коаліцію сформували саме „помаранчеві” (БЮТ замість прогнозованих 22 – 26 % здобув 30,5 % голосів) [5]. Отже методики опитувань потребують вдосконалення, і допомогти в цьому може й екологічний підхід, зокрема в аспектах територіального формування вибірок.

Як зазначав М. Доган, для вивчення поведінки виборців оптимальним є поєднання екологічного й опитувального підходів; дані, що здобуваються за їх допомогою, значною мірою не є взаємозамінюваними, а скоріше взаємодоповнюючими [3]. Так, згідно з дослідженнями Ж. Клацмана, „соціальне” й „територіальне” в електоральній поведінці виступають на рівних, і друге навіть домінує [6, с. 126].

На Заході екологічний підхід до вивчення поведінки виборців є потужним міждисциплінарним дослідницьким напрямом, у межах якого працювали такі відомі вчені, як А. Зігфрід, Ф. Гогель, М. Доган, Р. Хеберле, В. О. Кі [3]. Проте західні „класичні” праці з цієї тематики для українських дослідників малодоступні. А що ще важливіше – вивчення західного досвіду має обмежену ефективність – електоральна географія кожної країни оригінальна, а процеси, що спостерігаються в західних суспільствах, часто не простежуються в українському.

Про електоральну географію України писало багато дослідників, зокрема О. Шаблій, С. Хан, М. Погребинський, В. Карасьов [7 – 10]. Однак, як правило, вони аналізували закономірності на високому рівні територіального узагальнення – у межах усєї країни чи окремих її регіонів. Такий підхід (незважаючи на всі його переваги) не дозволяє встановлювати точних локальних територіальних закономірностей поведінки виборців, оскільки за високого рівня узагальнення взаємокомпенсуються найрізноманітніші тенденції (через вплив великої кількості різноспрямованих факторів). Назріла необхідність у вивченні поведінки виборців на локальних територіях, де діє обмежена кількість факторів. Велике місто в цьому відношенні є хорошою моделлю: з одного боку, це локальне й досить однорідне соціально-економічне утворення, а з іншого, навпаки, досить велике й різноманітне, а рівень районів міста дозволяє фіксувати ці внутрішні відмінності. Проаналізувавши закономірності на цьому територіальному рівні, можна буде переходити до докладнішого вивчення інших, складніших геоструктур.

Праць, присвячених дослідженню електоральної географії великих міст України, автору зустрічати не доводилося. У Росії чимало науковців вивчає таку проблематику (досвід РФ можна застосувати й для України, оскільки суспільства цих країн в багатьох аспектах схожі). Серед найцікавіших російських праць можна назвати дослідження групи Санкт-Петербурзьких вчених, присвячені електоральній географії цього міста – рівень районів і дільниць [11 – 13]. Головні висновки цих праць: поведінка

виборців на цих територіях досить стійка; виокремлюються „стабільні” „проринкові” й „продержавницькі” (що протистоять один одному) райони й дільниці; два найбільш важливі фактори електорально-територіальної диференціації – „ліво-правий” і „протестно-адаптивний”, що визначається часткою голосуючих „проти всіх”. Згадаємо й прці Р. Туровського. Спираючись на аналіз великого обсягу емпіричного матеріалу, він зазначає, що загалом великі міста, згідно з концепцією дифузії інновацій, можна розглядати як інноваційні центри (центри глобалізації та адаптації до західних цінностей), а основний тип голосування в них, що відрізняє їх від оточуючих територій, – праволіберальний [14]. В. Колосов також робить висновок про відносну незалежність поведінки електорату великих міст Росії, а також про розрив між політичними перевагами жителів регіональних центрів і „периферії”, що все більше поглиблюється [15].

Загалом проблематику електоральної географії великих міст України вивчено дуже поверхово. Саме тому **метою нашого дослідження** є визначення стабільних закономірностей електоральної географії (реалізованої поведінки виборців) великих міст на рівні районів на прикладі загальнодержавних голосувань у Донецьку 1991 – 2007 років.

Роботу виконано в традиціях екологічної школи вивчення поведінки виборців. Аналізуються підсумки голосувань на рівні районів міста на всіх загальнодержавних голосуваннях за весь період існування відносно вільних змагальних виборів – з 1991 по 2007 рік. Основні джерела емпіричної інформації: дані Донецького державного обласного архіву та офіційного сервера ЦВК України [16].

За приклад було взято саме Донецьк у зв'язку з тим, що автор досить добре обізнаний з „електоральною ситуацією” в цьому місті; у цьому мегаполісі значна кількість районів – дев'ять (більше тільки в Києві), що робить наочним внутрішньоміські територіальні відмінності. Зазначимо, що виявлені на прикладі Донецька закономірності поведінки виборців проявляються і в інших великих містах України, однак у різних частинах країни по-своєму [17].

Статтю для зручності сприйняття розбито на такі структурні елементи: Донецьк на електоральній мапі області, електоральна географія Донецької області, факти (підсумки голосувань у місті), інтерпретації, підтасування, кластер-аналіз, доповнення й висновки.

Донецьк на „електоральній мапі” області досить помітно виділяється. За підсумками виборів у ньому, як і в інших великих містах регіону (Маріуполі, Макіївці, Горлівці, Краматорську), традиційно один з найменших рівнів виборчої активності. Також у Донецьку стабільно відносно високий рівень підтримки ліберальних сил (що виступають за захист прав людини, вільну ринкову економіку тощо), вищий ступінь підтримки мають найрізноманітніші політичні сили, у тому числі й непопулярні в регіоні. Тобто домінування лідера кампаній (КПУ в 1990-х

і Партії регіонів у 2000-х роках) не було таким абсолютним, як у багатьох інших містах. Водночас Донецьк традиційно є лідером серед міст і районів регіону за часткою тих, хто голосує „проти всіх”, а відсоток бюлетенів, визнаних недійсними, зазвичай є одним з найменших в області.

Приблизно такі ж особливості поведінки виборців обласних центрів (низька явка, відносно високий рівень підтримки ліберальних і непопулярних у регіоні сил, висока частка голосувань „проти всіх” і малий відсоток зіпсованих бюлетенів) властиві великим містам і інших регіонів країни. Однак у різних частинах України (Центр, Захід і Південний Схід) ці особливості проявляються по-своєму, що визначається тим, які політичні сили тут популярні [17].

Електоральна географія Донецької області, як і будь-якого іншого великого регіону України, досить складна і не може бути описана за допомогою одного, „головного” фактора. Таких детермінант кілька [17], їх можна подати в такому вигляді.

1. **Географічна** („геополітична”): чим ближче до кордону з Росією, тим вищий рівень підтримки сил, які умовно можна назвати „євразійськими” (що виступають за тісне співробітництво з РФ й іншими країнами СНД, високий статус російської культури й мови тощо). А чим далі „вглиб” території країни, тим вища популярність „правих українських” („прозахідних”, „національно-демократичних”, нині „помаранчевих”) сил.

2. **Етнічна** (тісно пов’язана з першою детермінантою): зазвичай чим більша на території частка росіян та інших неукраїнців, тим вищий рівень підтримки „євразійців”, а чим більше в складі населення українців, тим вищі показники здобувають „праві українські” сили.

3. **Модернізаційна** (або **фактор Центр - Периферія**): великим і відносно благополучним у соціально-економічному відношенні культурним центрам (Донецьку, Маріуполю, Краматорську) властива „розмаїтість голосування” – підтримка найрізноманітніших політичних сил, у тому числі й „нетрадиційних” для регіону (наприклад, „помаранчевих”). Дія цієї детермінанти часто є зворотною дією двох перших (географічної й етнічної). Наприклад, рівень підтримки „помаранчевих” одним з найбільших в області є в „модернізаційних центрах”, де частка росіян та інших неукраїнців максимальна.

4. **Соціально-економічна**: несприятлива соціально-економічна ситуація на території спричиняє підвищення популярності „економічної опозиції” (політичних сил, що критикують соціально-економічну політику чинного уряду): лівих радикалів, а іноді й „правих” (БЮТ, „Нашої України”). Дія цієї детермінанти в більшому ступені проявляється на „депресивних” шахтарських територіях центру області.

5. **Фактор Місто - Село** потужно впливає на рівень виборчої активності: на сільських територіях явка на вибори традиційно вища, ніж на міських, і

чим більше місто, тим нижчий рівень виборчої активності. (На рівень явки впливає і „розмір” населеного пункту – простежується чітка зворотна статистична залежність: чим менше жителів у населеному пункті, тим вища явка, і навпаки. Крім того, активність низька на „депресивних” індустріальних територіях).

6. Фактор „адміністративної підтримки”: належить до „відхиляючих”, проявляється в ситуаційній підтримці електоратом політичних сил, що підтримуються місцевими (локальними) елітами. У результаті на цих територіях можуть зрости показники „незвичайних” для регіону сил, наприклад, у Маріуполі 1998 року – ПРП, що співробітничала з мером В. Поживановим, або 2006 року в цьому ж місті „пропомаранчевої” СПУ, яку підтримував директор металургійного комбінату ім. Ілліча В. Бойко.

Саме взаємокомпенсуючий або взаємопосилиючий вплив цих шести основних детермінант визначає підсумки виборів на конкретних територіях і формує складну й неповторну електоральну географію області.

Факти. На рівні районів великого міста (Донецька) все набагато простіше. Тут явно домінує один єдиний фактор – „Центр – Периферія”. Залежно від нього райони міста за підсумками голосувань постійно формують рейтинг, у якому кожен район посідає своє стабільне, точно визначене місце (**таблиця 1**).

З другої ж половини 1990-х років, залежно від результатів голосувань, райони формували ще й чотири чітко виокремлені групи територій: Центр, Напівцентр, Напівпериферію й Периферію (**картограма**). У межах „своєї” групи розташування району могло трохи змінюватися, однак за нормальних умов голосування (без серйозних перекидувань) райони практично ніколи не виходили за межі своєї групи. Істотне ж відхилення району від свого традиційного місця в рейтингу, як правило, поєднувалося з явними аномаліями на рівні дільниць – „маніпуляціями” (ці випадки в **таблиці 1** позначено „залівкою”).

В остаточному підсумку відмінності між Центром і Периферією в результатах голосувань відбиваються в трьох основних проявах, котрі описуються нижче.

1. Більше „розмаїття” політичних переваг виборців Центру й „монолітність” (однорідність) поглядів на Периферії. Чим ближче до Центру, тим домінування регіонального лідера кампаній (КПУ в 1990-х, ПР у 2000-х) стає все менш вираженим, і все більші показники здобувають „нетрадиційні” для регіону політичні сили: 1) явні опоненти сил – вихідців з регіону (наприклад, „помаранчеві”); 2) „треті сили”; 3) маловпливові об’єднання (аутсайтери). Також у Центрі частка тих, хто голосує „проти всіх”, максимальна по АТО, а найчастіше і по всьому регіону. А рівень виборчої активності найбільший у місті. Зате чим ближче до Периферії, тим підтримка регіонального лідера виборчої кампанії все більше зростає, „нетрадиційні” об’єднання користуються все меншою популярністю,

частка голосуючих „проти всіх” прямує до мінімуму. Цю властивість голосування Периферії можна назвати „монолітністю” (однорідністю) голосування, тобто Центр і Периферія протистоять одне одному як „розмаїття” й „монолітність”.

Картограма

**Електоральна диференціація території Донецька
на рівні районів міста (1998 – 2007 рр.)**

Досить показовий тут приклад президентських виборів-2004: найбільша кількість передвиборчих масових агітаційних заходів на користь кандидата в президенти В. Януковича відбувалася в центральному Ворошиловському районі Донецька – через цей район фактично проводилася агітація жителів усього міста (при тому, що агітація на користь опонентів була малопомітною). За підсумками ж голосування („третього” туру) результат В. Януковича в цьому районі був найменший не лише в місті, але й по всій області (87,4 %), а В. Ющенко здобув тут свій найбільший показник у регіоні (9,8 %). Тобто підсумки голосувань значною мірою залежать не від зусиль виборчих штабів та інтенсивності агітації, а від соціально-економічної (культурної) структури територій [1].

Ще один показовий приклад : рівень підтримки КПУ на парламентських виборах-2007 зростав у міру наближення до Центру (у 1990-і спостерігалася чітка зворотна залежність – найбільшою підтримка лівих була на Периферії). Чим престижніший район, тим популярнішими були комуністи. Пояснення цього явища: в умовах безперечного домінування в 2000-х ПР

більш радикальна КПУ загалом є менш популярною, але виборці Центру, які, ймовірно, краще орієнтуються в перипетіях політики, в умовах максимальної поляризації електорату в 2007-му частіше робили вибір на користь „непримиренної” КПУ, ніж поміркованої й „загальновідомої” ПР. І за підсумками цього голосування комуністи максимальну підтримку мали на тих же територіях, що й „помаранчеві”.

2. Більш високий рівень підтримки сил ліберального напрямку в Центрі й висока популярність „патріотичних” сил на Периферії. Рівень популярності політичних сил ліберального й центристського напрямку загалом у міру руху до Центру зростає. Особливо чітко ця тенденція проявлялася в другій половині 1990-х рр., коли протистояли одне одному ліворадикали й центристи (провладні й ліберальні). На Периферії рівень підтримки лібералів і центристів менший, зате домінування політичних сил радикального чи скоріше „традиційно-патріотичного” напрямку має більш яскравий прояв. Варто уваги, що „традиційно-патріотичними” силами для різних частин країни є різні сили: для Південного Сходу нині це, в першу чергу, ПР, а раніше була КПУ. На Заході ж і в Центрі до таких сил скоріше відносять націоналістів і „національних демократів”. Тобто маємо на увазі „патріотизм” з погляду більшості населення цієї частини країни. Отже Центр і Периферія протистоять одне одному і за критерієм „лібералізм – традиціоналізм”.

3. Більш висока стійкість політичних поглядів виборців Центру й більш легка переорієнтація електорату на Периферії. Дуже важливий критерій відмінності Центру й Периферії – рівень стійкості політичних поглядів виборців. Найяскравіше різниця тут проявилася на референдумах-91 про збереження Союзу і визнання незалежності України. Якщо частка тих, хто голосував проти збереження СРСР, у міру наближення до Центру зростала, то через вісім місяців, навпаки, з наближенням до Центру збільшувалася частка тих, хто голосував проти незалежності. Тобто показники були діаметрально протилежними (хоча щоразу за результатами голосувань формувався згадуваний вище рейтинг районів). Отже переорієнтації на Периферії мають більш масовий характер, а в Центрі політичні погляди окремих груп виборців більш стійкі.

Прикметно, що закономірності виборчої активності на рівні районів міста (усередині АТО) проявляються обернено до того, як вони проявляються на рівні регіону і всієї країни. В Україні й області традиційно найменша явка на вибори спостерігається в найбільших містах, як правило, в обласних центрах, тобто в Центрах явка найменша. Це явище може пояснюватися більшою індивідуалізацією, можна навіть сказати „атомізацією”, виборців „інноваційних центрів” – великих міст. На рівні ж районів великого міста (Донецька) все навпаки – найбільша виборча активність традиційно спостерігається скоріше в Центрі, а з наближенням до Периферії вона зменшується (таблиця 2).

Таблиця 1
Рейтинг районів Донецька за підсумками загальнодержавних голосувань 1991 – 2007 рр.

Голосування	Варіант підтримки	Райони Донецька										Спостереження % 1
		Ворошиловський	Калінінський	Кіп'якський	Ленинський	Куйбишевський	Кірово-Водський	Будьонинський	Пролетарський	Петровський	Спостереження %	
ВР-2007	„Антиглобалізація“	82,10 %	86,33 %	86,90 %	88,20 %	88,56 %	89,47 %	89,06 %	91,11 %	89,89 %	1	
	„Демократи“	10,39 %	8,01 %	7,27 %	6,36 %	6,25 %	5,65 %	4,77 %	5,06 %	2		
	КПУ	8,41 %	7,45 %	6,89 %	6,80 %	6,69 %	6,33 %	7,10 %	6,06 %	3		
ВР-2006	ПР	63,02 %	69,41 %	69,83 %	73,37 %	73,43 %	74,66 %	75,15 %	77,08 %	4		
	НУ	3,13 %	2,23 %	2,22 %	1,90 %	1,64 %	1,55 %	1,47 %	1,25 %	5		
	В. Ющенко	87,40 %	91,17 %	90,30 %	93,54 %	93,31 %	93,73 %	94,32 %	95,28 %	6		
Президент-2004 (3-й тур)	В. Ющенко	9,79 %	6,64 %	6,42 %	4,16 %	4,62 %	4,14 %	3,01 %	3,04 %	7		
	Л. Кучма	37,56 %	35,40 %	33,53 %	33,64 %	28,35 %	28,13 %	29,25 %	25,86 %	8		
	6 партійств	39,80 %	37,36 %	35,53 %	35,46 %	30,15 %	30,03 %	30,87 %	27,22 %	9		
Президент-1999 (1-й тур)	П. Савченко	25,48 %	33,45 %	33,64 %	35,85 %	41,47 %	41,34 %	43,72 %	47,51 %	10		
	Ліва радикали	32,93 %	42,06 %	42,65 %	45,13 %	51,08 %	50,62 %	51,20 %	56,14 %	11		
	КПУ	26,28 %	31,47 %	29,80 %	34,09 %	35,42 %	39,67 %	32,36 %	34,77 %	12		
ВР-1998 (пропорційна система)	5 партійств	3,92 %	3,59 %	3,09 %	3,00 %	3,99 %	2,83 %	2,16 %	2,06 %	13		
	20 партійств	46,99 %	41,40 %	44,82 %	42,84 %	36,43 %	33,94 %	43,49 %	38,38 %	14		
	16 „болото“	20,16 %	16,79 %	16,37 %	11,99 %	13,42 %	11,73 %	12,27 %	10,95 %	15		
Президент-1994 (2-й тур)	Л. Кучма	70,92 %	75,59 %	75,03 %	64,85 %	79,15 %	70,83 %	78,21 %	81,92 %	16		
	Л. Кравчук	25,70 %	21,33 %	22,28 %	30,39 %	18,41 %	22,09 %	19,67 %	15,61 %	17		
	„Ліві“	74,32 %	79,64 %	80,71 %	80,04 %	81,71 %	84,08 %	81,35 %	82,92 %	18		
Референдум-91 про незалежність	„Ні“	21,96 %	16,30 %	15,53 %	15,08 %	13,95 %	12,13 %	14,34 %	13,60 %	19		
	„Так“	72,81 %	75,92 %	77,35 %	78,16 %	79,05 %	80,06 %	80,02 %	82,30 %	20		
	Групи територій другої половини 1990-х - 2000-х рр.	25,21 %	22,41 %	20,88 %	19,99 %	19,27 %	18,27 %	18,36 %	16,18 %	21		
Центр										21		
Нагірні												
Нагірні/форти												
Периферія												

Примітки. 1. У таблиці подано дані не всі вибори, коли райони включалися в стабільний рейтинг; але відзначилися з них: 2. „Залишко“ позначено вказівкою незалежності району; посліди з вказівкою автономії на рівні району. 3. Категорія політичних сил 2007 р.: „Антиглобалізація“ - ПР, КПУ, СПУ, ПСПУ, КПУ(о); „Демократи“ - БЮТ, НУ, НС, „Свобода“ - 6 кандидатів; „Ліва радикали“ - П.Савченко и Н.Віслюк.

Таблиця 2

**Частка тих, що проголосували по районах Донецька
на виборах 1991-2007 рр.**

Рейтинг районів Донецька	Результати кампаній							
	ВР- 2007	ВР- 2006	2004 (3)	1999 (1)	ВР- 1998	1994 (2)	Реф.- 91	Реф.-91 СССР
Ворошиловський	69.13%	72.36%	84.23%	72.19%	64.93%	65.92%	72.72%	73.88%
Калінінський	63.81%	67.28%	83.48%	63.43%	56.08%	61.89%	72.05%	71.61%
Київський	68.99%	71.60%	85.02%	64.79%	60.84%	68.85%	73.08%	73.49%
Ленінський	65.75%	71.19%	90.45%	67.05%	61.46%	67.76%	73.84%	76.44%
Куйбишевський	65.65%	66.44%	82.40%	60.08%	51.78%	65.52%	72.65%	73.37%
Кіровський	65.36%	68.41%	81.42%	60.66%	57.25%	65.61%	74.13%	73.08%
Будьоннівський	66.40%	67.43%	82.82%	62.96%	61.74%	70.79%	76.32%	77.51%
Пролетарський	64.02%	64.17%	84.42%	58.97%	59.03%	62.25%	70.71%	72.34%
Петровський	64.87%	67.81%	79.15%	64.14%	56.92%	66.94%	74.85%	76.50%

Примітка: „Заливкою” виділено традиційно низькі показники Калінінського району.

Тобто Центр міста найбільш політично активний (хоча тут не спостерігається такої чіткої залежності і ступеня розходжень, як з підтримкою політичних сил). Досить контрастно ця закономірність проявилася й на останньому голосуванні – виборці Центру більшою мірою явилися на дострокові вибори, ніж виборці Периферії, що ще раз демонструє більшу „аполітичність” останніх. На рівні міста це явище можна пояснювати „вторинною модернізацією” (назва умовна) – в умовах індивідуалізації великого міста політично активнішими є більш освічені, заможні й благополучні мешканці Центру. Хоча, звичайно ж, слід враховувати й те, що передвиборча агітація в Центрі ведеться інтенсивніше.

Щоправда, й у цій загальній схемі є свої особливості. Наприклад, напівцентральний Калінінський район традиційно має один з найнижчих рівнів виборчої активності, схожий з показниками Периферії. Чим це спричинено, пояснити важко; вочевидь, соціально-економічною структурою району – тут незначна кількість великих підприємств, і можливість для мобілізації виборців обмежена. Напівцентральний же Ленінський район, навпаки, традиційно має високі показники виборчої активності, схожі з показниками Центру. Це пояснюється тим, що цей нечисленний за кількістю виборців район „наповнений” великими підприємствами (Донецький металургійний завод, завод холодильників NORD, фабрика „Конті”). Тобто можливостей для мобілізації виборців і контролю за роботою комісій, сформованих, як правило, з працівників великих підприємств, тут набагато більше, ніж на багатьох інших територіях.

Ще одна особливість – вищеописані закономірності щодо явки (велика

активність Центру, менша – Периферії) почали діяти з другої половини 1990-х років. До цього простежувалася скоріше зворотна залежність (хоча вона не мала дуже чіткого прояву) – як і на рівні регіонів нині більш активною була Периферія, а менш активним – Центр (таблиця 2, вибори 1991 - 1994 рр.). Зміни, що відбулися, можуть свідчити про значні трансформації в українському суспільстві – більшу його індивідуалізацію, що сталася за останній період. У містах скорочення традиційно високого рівня виборчої активності сильніше проявилось на Периферії. Якщо раніше явка на вибори значною мірою визначалася „груповими факторами” – ходили голосувати майже всі, то в умовах можливості вибору (робити це чи не робити) більшу активність у містах проявляють жителі благополучнішого Центру.

Якщо ж „опуститися” на рівень виборчих дільниць, то тут простежується чітка залежність рівня виборчої активності від типу забудови територій. Найвища явка на територіях, забудованих багатоповерхівками сучасного типу (не „хрущовки” й не „сталінки”), а найнижча у приватному секторі. Цю закономірність можна пояснити тим, що: 1) у територіальному плані „дільниці багатоповерхівок” сформовані більш компактно – пункт для голосування розташований недалеко від виборців, а „дільниці приватного сектора” охоплюють набагато більшу площу – виборцям до пункту для голосування іноді доводиться долати значну відстань (на що не всі зважаються); 2) мешканці більш престижних багатоповерхівок благополучніші (заможні, освічені) і проявляють вищий інтерес до політики. Загалом же на рівні дільниць спостерігаються приблизно такі ж відмінності між багатоповерхівками й приватним сектором, як між Центром і Периферією на рівні районів міста.

Показово, що чітка залежність від фактора „Центр – Периферія” спостерігається і для такої здавалося б другорядної й незначної в кількісному прояві електоральної категорії, як частка голосуючих „проти всіх” (таблиця 3). Чим ближче до Центру, тим вища частка „негативістів”, а з наближенням до Периферії їх частка наближається до мінімуму. Але тут знову ж є свої особливості: Київський район традиційно відрізняється високою часткою „негативістів” і за цим показником зазвичай випереджає Калінінський, що стоїть у рейтингу перед ним.

Таблиця 3

Частка тих, хто голосує „проти всіх” по районах Донецька в 1994 - 2007 рр.

Рейтинг районів Донецька	Підсумки кампаній					
	ВР-2007	ВР-2006	2004 (3)	1999 (1)	ВР-1998	1994 (2)
Ворошиловський	3.05 %	1.67 %	2.24 %	4.74 %	8.15 %	3.08 %
Калінінський	2.08 %	1.09 %	1.51 %	3.47 %	6.22 %	2.52 %

Київський	2.35 %	1.25 %	1.70 %	3.31 %	6.49 %	2.25 %
Ленінський	2.06 %	1.03 %	1.24 %	2.77 %	5.12 %	3.43 %
Куйбишевський	1.99 %	1.10 %	1.18 %	2.53 %	6.65 %	1.84 %
Кіровський	1.97 %	1.00 %	1.13 %	2.67 %	5.20 %	6.03 %
Будьоннівський	1.72 %	1.12 %	1.07 %	2.78 %	4.61 %	1.91 %
Пролетарський	1.45 %	1.07 %	0.86 %	2.50 %	4.01 %	1.99 %
Петровський	1.74 %	0.84 %	0.84 %	1.89 %	3.80 %	1.47 %

Примітки. 1. У 1991 і 1994 рр. категорії „проти всіх” у бюлетені не було, вона малася на увазі під викреслюванням усіх варіантів. Таким чином, можна було „псувати” голоси, віддані за небажаного кандидата, викреслюючи залишений варіант. Це очевидно і спостерігалось 1994 року в Кіровському і Ленінському районах – аномально високі показники викреслювання двох кандидатів за низького рівня підтримки тут Л. Кучми, що вибивається з рейтингу (таблиця 1). 2. „Заливкою” виділено і традиційно високі показники Київського району.

Інтерпретації. За всіма вищезгаданими проявами лежить різний рівень індивідуалізації волевиявлення виборців у Центрі й на Периферії. Жителі Центру більше цікавляться політикою, краще в ній орієнтуються, велика їх частка має стійкі політичні погляди. Тут „кожний має свою думку”. На Периферії ж виборці загалом політикою цікавляться менше, знаються на ній гірше, політичні погляди тут не такі стійкі і більша, ніж у Центрі, частка жителів голосує під впливом „групових факторів” – „як усі”. Цю особливість можна пояснити більшим проявом модернізаційного/ постмодернізаційного процесу в Центрі і більшим рівнем індивідуалізації виборців, що супроводжує його (приблизно так пояснює своєрідність голосування електорату „інноваційних центрів” Р. Туровський [14]). Зрештою можна сказати, що в Центрі й на Периферії серед виборців поширені різні типи „електоральних культур”: „ліберально-плюралістична стійка активістська” в Центрі й „традиційно-патріотична нестійка пасивна” на Периферії. На останній значна частина виборців узагалі не ходить на вибори, а істотна частина тих, що ходять, голосує за „традиціоналістів” („державників”, радикалів). У Центрі ж виборці політично активніші, але й „розкид” політичних поглядів тут набагато більший.

Якщо ж пояснювати ці явища простіше, то Центр і Периферія відрізняються одне від одного часткою виборців, що цікавляться політикою і добре на ній знаються. У Центрі таких виборців більше, а з наближенням до Периферії їх частка скорочується. Отже Центр і Периферія відрізняються: 1) рівнем компетентності виборців; 2) соціальними інтересами жителів, оскільки представленість соціальних груп на цих територіях також є різною.

Підтасування. Як було продемонстровано вище, за звичайних умов райони міста за підсумками голосувань вишиковуються в рейтинг, у якому кожен район посідає своє місце. Істотне ж відхилення району від цього місця, як правило, пов’язане з „аномаліями” у статистиці на цій території (окремі випадки в таблиці 1). На голосуваннях же, підсумки

яких були перекручені дуже сильно (маніпуляції мали „системний” характер), установлений вище рейтинг районів узагалі не формувався. Такою ситуація була на виборах: президентських-1999 (другий тур), парламентських-2002 і президентських-2004 (другий тур від 21.11.04.) (таблиця 4). Тобто, встановивши стабільні закономірності реалізованої поведінки виборців, можна на основі аналізу електоральної статистики визначати: території, на яких проводилися „маніпуляції”; рівень „підтасування” підсумків кампаній.

Таблиця 4

Підсумки виборів по районах Донецька на голосуваннях, результати яких були істотно перекручені

Рейтинг районів Донецька	Кампанії					
	Президент-1999(2)		ВР-2002		Президент-2004(2)	
	Явка	Л. Кучма	„За ЄДУ!”	Явка	В. Янукович	В. Ющенко
Ворошиловський	84.80%	57.79 %	37.24 %	70.80%	98.19 %	1.06 %
Калінінський	72.96%	56.42 %	40.31 %	67.03%	96.08 %	0.28 %
Київський	77.64%	55.99 %	37.36 %	64.47%	99.26 %	0.25 %
Ленінський	87.16%	60.80 %	55.38 %	78.17%	92.12 %	4.68 %
Куйбишевський	77.30%	52.63 %	33.26 %	59.84%	96.05 %	1.81 %
Кіровський	79.92%	51.82 %	38.09 %	67.33%	95.94 %	1.07 %
Будьоннівський	76.58%	52.20 %	41.04 %	68.95%	94.83 %	2.92 %
Пролетарський	74.19%	50.81 %	43.91 %	64.41%	96.77 %	1.50 %
Петровський	88.90%	55.68 %	35.47 %	72.10%	97.01 %	1.48 %

Кластер-аналіз. Щоб точніше встановити ступінь розходження між районами Донецька і їх групування, нами було застосовано математичну процедуру кластер-аналізу, що дозволяє визначити ступінь близькості об’єктів один до одного і порядок їх групування. Цей математичний метод ґрунтується на розрахунку відстаней між об’єктами. Ураховувалися тільки ті голосування, результати яких були не дуже перекручені (таблиця 1, спостереження № 1 - 2, 4 - 7, 9, 11, 20 - 21). Кластер-аналіз проводився методами розрахунку Евклідової відстані і „зв’язку між групами” („незважених середніх”), які є найбільш універсальними [18, с. 402]. Основний результат розрахунків подано на **дендрограмі**. Читається вона справа наліво, райони міста в лівій частині подано у вигляді рейтингу.

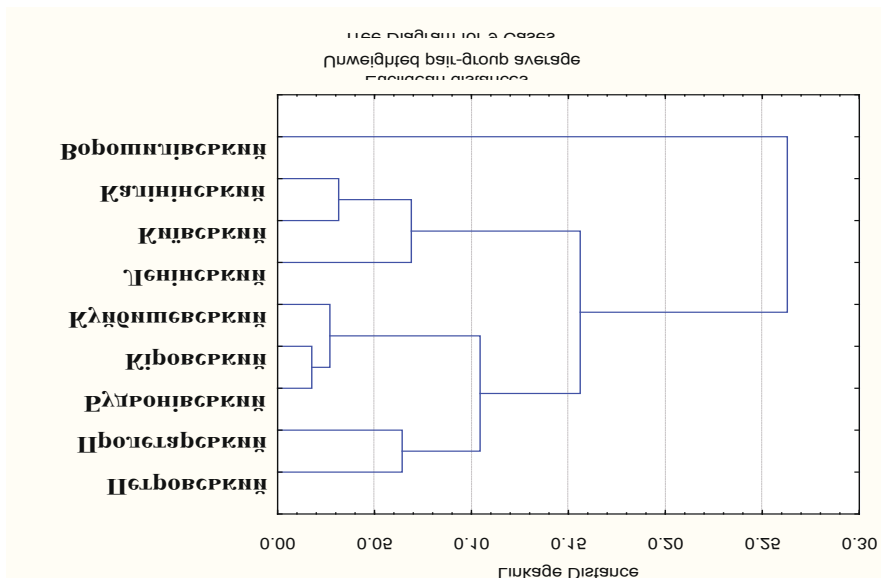
Відповідно до отриманих результатів, найбільш специфічний центральний Ворошиловський район. Потім від усієї іншої території відокремлюються три райони Напівцентру. Наступний крок – поділ

Напівпериферії й Периферії (три і два райони відповідно).

Прикметно, що результат кластер-аналізу схожий з „простими” спостереженнями, поданими в **таблиці 1**, тобто отриманий результат підтверджується під час застосування різних методів аналізу. Цікаво, що відмінність між групами районів має характер арифметичної прогресії – центральні території найбільш специфічні і чим ближче до Центру, тим специфіка більша.

Дендограма

Електоральна диференціація території Донецька на рівні районів за підсумками кластер-аналізу

Кластер-аналіз підтвердив також велику схожість окремих територій: Кіровського і Будьоннівського районів Напівпериферії, Калінінського й Київського Напівцентру, що в рейтингах час від часу мінялися місцями, а також специфічне розташування Ленінського району, що належить до Напівцентру, але близький і до Напівпериферії.

Доповнення. З картограми видно, що електоральний Центр і Напівцентр Донецька трохи зміщений на північний схід. Пояснюється це тим, що на північному сході до Донецька впритул примикає місто Макіївка, окремі території якого виступають у ролі периферійних щодо Донецька.

Показово, що рейтинг районів Донецька за політичними орієнтаціями виборців зберігався незмінним за роки всіх голосувань – з початку 1990-х. Однак „структура” цього рейтингу трохи змінилася. Якщо на початку 1990-х років усі райони вишиковувалися „в ряд” і явно виділялися тільки

Ворошиловський центральний і Петровський периферійний, то вже з другої половини минулого десятиліття райони стали утворювати явно виокремлювані групи (Центр, Напівцентр, Напівпериферію й Периферію). Тобто соціально-економічна диференціація, що відбулася, чітко відбилася й у просторовому виявленні – явно виділилися більш і менш престижні території, за якими відрізняються й підсумки голосувань.

Слід відзначити особливе розташування в місті Ленінського району. За кількістю виборців це нечисленний район, однак на його території розташовано ряд великих підприємств (ДМЗ, NORD, „Конті”), що створює можливості для мобілізації виборців на вибори і впливу на роботу комісій, які, як правило, формуються зі співробітників великих підприємств. І цей район, відповідно, демонстрував високий рівень виборчої активності, особливо на голосуваннях, підсумки яких були сильно перекручені, а також високий рівень підтримки провладних (місцевої й регіональної влади) сил – у 1990-х роках це були центристи, а в 2000-х – „біло-блакитні”. Відповідно, у 1990-х район був ближче до Напівцентру, а в 2000-х – до Напівпериферії.

Висновки

Електоральна географія великих міст (на прикладі Донецька) на рівні районів виявляє явну тенденцію до стабільності. Але це не просто стабільність підтримки певних політичних сил на різних територіях як прийнято вважати. Основний фактор, що впливає на підсумки голосувань у межах великого міста, – це фактор „Центр – Периферія”. У підсумках виборів він має три основні прояви. 1. Більша розмаїтість політичних пріоритетів жителів Центру й „монолітність” (однорідність) поглядів електорату Периферії. 2. Більша популярність політичних сил ліберального й центрристського напрямку в Центрі і безумовна підтримка „патріотичних” сил на Периферії. 3. Рівень стійкості політичних поглядів виборців Центру є більшим, ніж Периферії, де переорієнтації електорату носять більш масовий характер.

У міру руху від Центру до Периферії прояв вищеописаних „центральных” факторів зменшується, а „периферійних” збільшується. Залежно від фактора „Центр – Периферія” дев’ять районів Донецька на достовірних голосуваннях 1991 - 2007 років постійно вишиковувалися в стабільний рейтинг, у якому кожен район посідав своє певне місце. З другої половини 1990-х років райони в цьому рейтингу формували ще й чотири групи територій з вираженими особливостями голосувань: Центр, Напівцентр, Напівпериферію й Периферію.

Особливості поведінки виборців пояснюються більшим поширенням по територіях того чи іншого типу „електоральної культури”: „ліберально-плюралістичної стійкої активістської” у Центрі й „традиційно-патріотичної нестійкої пасивної” на Периферії. А простіше: **різною часткою жителів, що цікавляться політикою і знаються на ній у Центрі й на Периферії. У Центрі**

ця частка більша, а з наближенням до Периферії вона скорочується. Тобто території за фактором „Центр – Периферія” відрізняються: а) ступенем політичної компетентності виборців; б) соціальними інтересами жителів. Це відбивається й у підсумках волевиявлень.

Проведення істотних перекирувань підсумків голосувань відбивається в рейтингу районів і може бути виявлене на основі аналізу електоральної статистики.

Література:

1. **Ахременко А. С.** Сравнительный подход (Структура и динамика российского электорального пространства. Круглый стол.) // Полис. – 2000. – № 2. – С. 98 – 99.

2. **Оссовський В.** Полінг versus соціологічне дослідження громадської думки // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 4. – С. 207 – 215.

3. **Галкин А. В.** Электоральное поведение как объект исследования // Рабочие избиратели в странах Западной Европы. – М.: Наука, 1980. – С. 3 – 63.

4. **Черкашин К.** Електоральна диференціація території України // Політичний менеджмент. – 2008. – № 1 (28). – С. 23 – 38.

5. Позачергові вибори: прогноз результатів. Український центр політичного менеджменту <http://www.politik.org.ua/elect/electcontent.php3?c=565>

6. **Кола Д.** Политическая социология. М.: Весь мир: ИНФРА-М, 2001. – 405 с.

7. **Шаблій О. І.** Електоральна географія // Соціально-економічна географія України: навч. посібник / За ред. О. І. Шаблія. – 2-е вид. – Л.: Світ, 2000. – С. 116 – 131.

8. **Хан С. А.** Електорально-географічний аналіз президентських виборів в Україні // Укр. геогр. журн. – 1999. – № 1. – С. 59 – 62.

9. **Белецкий М. И., Погребинский М. Б., Толпыго А. К.** Президентские выборы 1999 года в Украине: региональный аспект // Стратег. панорама. – 1999. – №4. – С. 71-78.

10. **Карасёв В.** Выборы 2006: линии и сценарии расколов // Національна безпека і оборона. – 2005. – № 10. – С. 57 - 60.

11. **Аксёнов К. Э., Зиновьев А. С., Плющенко Д. В.** Крупный город – регион – Россия: динамика электорального поведения на парламентских выборах // Полис. – 2005. – № 2. – С. 41 - 52.

12. **Аксёнов К. Э.** Двухпартийность массового политического сознания и география избирательного поведения в Санкт-Петербурге // politreg.ru.ru/work/axenov_a3.htm

13. **Зиновьев А.** Пространственные различия устойчивых тенденций

в массовом избирательном поведении в Санкт-Петербурге (1999-2003) // http://politreg.pu.ru/work/zinovjev_a.htm

14. **Туровский Р. Ф.** Географические закономерности электорального транзита в посткоммунистических странах // *Полития*. – 2004 - 2005 (зима). - № 4 (35). – С. 110. – 149.

15. **Колосов В. А., Бородулина Н. А.** Электоральные предпочтения жителей крупных городов России: типы и устойчивость // *Полис*. – 2004. - № 4. – С. 70 – 79.

16. Офіційний веб-сервер Центральної виборчої комісії України // www.cvk.gov.ua

17. **Черкашин К. В.** Електоральна поведінка населення незалежної України в регіональних зрізах: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Таврійск. нац. ун-т. ім. В. І. Вернадського – Сімферополь, 2005. – 19 с.

18. **Бююль А., Цёфель П.** SPSS: искусство обработки информации : Пер. с нем. – СПб.: ООО „ДиаСофтЮП”, 2005. – 608 с.